

A mellett, hogy az egyes cikkek egymásutánja kapcsolatosabb lehetne, néhol az adatok szűkszavusága miatt nem kaphatunk teljes magyarázatot, imitt-amott föltűnik, hogy az általánosabb történelmi események ellen tolhibából vagy az emlékezetre hagyatkozásból apróbb vétség esik. Máshol az irodalom részletesebb föl nem használása ismertebb személyről azt mondatja a szerzővel, hogy munkásságáról idáig keveset tudunk. Megesik azonban, hogy merőben újnak látszó híradást meg »ismeretes dolog« odavetéssel említ ; pedig ha lesznek, a kik ingyen elhiszik az állítást, lesznek viszont, kik egy falatka jegyzetet jobban szerettek volna. Hogy a török kedves felekezete, szembeszökő. Kedvéért még egy kis ellenmondást is eltűr. Némi ellenmondás másol is akad. Kellemtlenebb, hogy elég sűrű az ismétlés, még ugyanazon cikken belől is. Ámde azokban a változatos, színes, illatos csokrokban, melyeket Takáts nyujt, annyi az új virág, hogy alig veszszük észre, hogy akad, melyet kissé megperzsel, melyet kellően nem fejlesztett ki az éltető nap. Nem kételkedünk rajta, hogy mindenki, a ki e remek magyarsággal megírt köteteket sok tanulsággal végigolvasta, nagy örömmel fogadja a kilátásba helyezett harmadikat.

Srs.

Miskolczy István : Bajtay I. Antal. Budapest. »Élet« kiadása. 1914. 8° 134 l.

Miskolczy könyve, melyből annak idején folyóiratunk is közölt egyes részleteket (Századok, 1913. 656—669. és 736—752. l.), Bajtay életének első tudományos feldolgozása. Bajtay egyéniségével és működésével Horányi óta többen foglalkoztak ugyan, de tudományos igényű jelentősebb életrajz mindezt ideig nem jelent meg róla, jóllehet Bajtay úgyis mint II. József magyar tanárainak egyike, úgyis mint a társadalmi és politikai átalakulás állapotában lévő erdélyi nagyfejedelemség tevékeny püspöke, joggal tarthatott számot szélesebb érdeklődésre. Ezen a hiányon segít Miskolczy érdemes munkája, melynek eredményeit a következőkben kíséreljük meg összefoglalni.

Bajtay 1717-ben született a pestmegyei Zsidó községben, melynek birtokosa atyja, Bajtay István, a Koháry-birtokok kormányzója s utóbb pestmegyei alispán volt. Atyja halála után (1722) anyja Grassalkovich Antalhoz ment nőül, ki a legnagyobb körültekintéssel és szeretettel neveltette ; tanulmányait a kegyesrendiek pesti és nyitrai intézeteiben végezte. Kiváló tanárainak egyénisége oly nagy hatással volt rá, hogy Grassalkovich beleegyezésének kieszközlése után 1733 szept. 21-én belépett a kegyesrendbe s 1734 nov. 9-én egyszerű foga-

dalmat is tett. Ekkor vette fel atyja iránt való tiszteletből az Antal nevet.

1736-ban a rend Rómába küldte tanulmányainak folytatására; két év múlva a matematika és physika tanára lett a Collegium Nazarenumban, 1741—44-ig pedig a híres Barberinikönyvtár kezelője s az ifjú Barberini herczeg nevelője. A herczeg nevelésének befejezése után Párisba indult hosszabb időre, főleg irodalmi ismereteinek mélyítése végett, de az örökösödési háború miatt néhány hónap múlva már elhagyta a francia fővárost s Amsterdamba ment. Itt is, Berlinben is, hol Barclay gróf néven szintén huzamosabb ideig tartózkodott, feltűnt széleskörű ismereteivel. Amsterdamban az államtitkári méltóságot ajánlották fel neki, Berlinben pedig Nagy Frigyes mindenáron udvarában akarta tartani, s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, midőn Berlint elhagyta.

1747-től fogva a rend pesti intézetének élén állott, de már 1750-től Bécsben tanít a Liechtenstein-akadémián, mint a történelem és régiségtan tanára, majd Pécsre került theologiai tanárnak. 1754-ben rendfőnökké választották s ugyanekkor Mária Terézia Bécsbe rendelte a trónörökös egyik tanítójául. Bécsben első feladata volt József főherczeg számára magyar történelmet írni. »Nem akármilyen történelmet kell írnom — írta 1754 aug. 20-án egyik rendtársának, — hanem olyant, mely a legüdvösebb tanácsokkal és intelmekkel lássa el a fejedelmet az állam és a nép kormányzásában. Ez pedig a lehető legnehezebb feladat. Honfitársaink jelleme, sőt maguk a törvények, az előjogok és szokásaink az uralkodók törekvéseivel szerfelett ellenkeznek.« Annyira kétségtelennek tartotta az udvar szellemével való összeütközését, hogy rendfőnöki állását is megtartotta arra az esetre, ha Bécsből távozni volna kénytelen.

Ez az eset nem következett be. Bajtay éveken át csak magyara történetének megírásán dolgozott s csupán 1759-ben került a sor ugyanannak előadására, de ez a tanítás szerzőnk szerint néhány hónap alatt be is fejeződött. Ennél a résznél bővebb tudósításokat szeretnünk volna, valószínű azonban, hogy adatok egyáltalában nem állottak a szorgalmas szerző rendelkezésére. Pedig Bajtay, mint buzgó levélíró, bizonyára értékes megfigyeléseket írhatott fejedelmi növendékéről s általában az udvari életéről; erre következtethetünk a szerzőtől kivonatossan közölt néhány levélből is. Az egyikben pl. arról értesít, hogy a bécsi udvarban erősen terjed a magyar nyelv tanulása. »Az fejedelmek szorgalmasan tanulják az magyar nyelvet, — írta 1751 február 3-ról, — főképen Károly kis herczeg, a ki már

alkalmasint beszél. Sőt az komornyik uraknak is tanulni köll, úgyannyira, hogy József koronás fejedelem udvarában ma-holnap senki se léssen, az ki az magyar szót ne tudja.« Egy másik levele szerint ő terelte Van Swieten figyelmét a magyar irodalomra, s Van Swieten »Cato példájára nekifeküdt a magyar nyelvnek, hogy Károly főherczeggel beszélgethessen és rövid idő alatt annyira előrehaladt, hogy könnyen tud beszélni és könyveket értelmezni, miként a minap magam meggyőződtem«. Azt kétségtelennek kell tartanunk, hogy Bajtaynak II. Józsefere közvetlen hatása alig volt; nem engedte ezt az idő rövidegsége mellett Bajtay hatáskörének szűkreszabott volta sem.

Mária Terézia Bajtay érdemeit az erdélyi püspökséggel jutalmazta 1760 október 5-én. Kineveztetését csakhamar bárói rangra emelése és titkos tanácsossága követte. Bajtay tizenkét évig volt Erdély püspöke; ez az idő azonban életének legnehezebb korszaka volt. Erdély katolikussága kezdettől fogva bizalmatlanul fogadta a bécsi udvar jelöltjét s bizalmatlanságukat Bajtay sohasem tudta eloszlatni; az erdélyi arisztokratia becsülését magas közjogi állása és nemesi származása daczára sem tudta megszerezni, mely benne idegent és az udvar készséges eszközét látta. Erdély hét főbüne, a négy vallás és három nemzet hagyományos torzsalkodásai és versengései közt a jelentékeny politikai hatáskörrel felruházott erdélyi püspök gyakran volt ellentétes érdekek ütközőpontja, s így nem csoda, hogy a különben is beteges Bajtay kezdettől fogva szabadulni óhajtott tövises méltóságától. Szerző Erdély XVIII. századi belső viszonyairól, a róm. katolikusok politikai helyzetéről és műveltségi állapotáról, a felekezeti harcokról, Mária Terézia katholizáló törekvéseiről, főként az unitárius, görög nem egyesült és anabaptista egyházakat illetőleg, az adóüggyről s a hadszervezet átalakítására irányuló kísérletekről, s ezekben Buccow, utóbb Bruckenthal szerepéről, majd a XVIII. századi erdélyi házasságüggyről s ezzel kapcsolatosan néhány botrányos válóperről s végül az iskoláztatásról igen tanulságos és elevenen megírt fejezetekben számol be s a politikai és egyházi élet említett vonatkozásaiban Bajtay szerepét rokonszenven ugyan, de tárgyilagosságra való törekvéssel, kellően kidomborítja.

Bajtay 1771-ben tudatta a királynéval a püspökségről való lemondási szándékát; Mária Terézia teljesítette ebbeli kérését, mire Bajtay 1773 januárius elsején elhagyta Gyulafehérvárat, hogy pozsonyi prépostságában pihenje ki erdélyi püspökségének fáradaimait. Ütközben azonban 1773 januárius 15-én elhalt.

Szerző befejezésül megállapítani igyekszik Bajtay irodalmi és tudományos működésének értékét. Bajtay sokoldalú ember

volt, kit a történelmen kívül főleg a philosophia, a neveléstan érdekelték, s a kiben volt némi költői hajlandóság is; legbecesebbek kétségkívül didaktikai munkálatai; tanügyi tervezetét rendtársai a gyakorlati életbe is átvitték. Bennünket mindamellert történetírói működése érdekel első sorban. Nyomtatásban csak egy műve jelent meg 1750-ben: Specimen rationis in historicis institutionibus susceptae czímen, melyben eszméket keresett a történelemben s a magasabb szempontok szerint való előadás- és felfogásmódra hívja fel a figyelmet. A *Historia politica Regni Hungariae* etc. czímű műve II. József számára készült. Nyomtatásban sohasem jelent meg, de másolatban el volt terjedve. A mű, mely hat korszakra felosztva, Mária Terézia koráig terjed, legrészletesebben a hún-avar korszakkal foglalkozik; egyébként — legalább is a szerzőtől adott tartalmi ismertetés alapján — a Bajtay koráig szokásos tárgyalási módszer és felfogás uralkodik a Historiában is. Oka ennek bizonyára az, hogy Bajtay határozottan megszabott tanterv alapján készítette történelmi összefoglaló munkáját, melyben kizárólag csak a tények ismertetésére s nem a pragmatismusra volt szabad szorítkoznia.

Miskolczy könyve, mely főleg Erdélynek kevésbé ismert korszakára, a XVIII. századra vonatkozólag tartalmaz becses új adatokat, figyelemreméltó terméke történetírásunknak.

—ch —e

Thallóczy, Ludwig v.: *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz 1770—1814.* Zur hundertsten Wiederkehr seines Todestages. München und Leipzig, Duncker & Humblot. 1915. 8°. 130 l. Engel arczképével.

Azt hiszszük, senki sem volt hivatottabb arra, hogy Engel halálának százéves évfordulóján a magyar történettudomány nevében lerójjá a kegyelet adóját az új magyar történetírás ez egyik megalapítójával szemben, mint épen Thallóczy Lajos. A sok tekintetben közös irányú tudományos érdeklődés, mely az életrajzíró tőrsével összefűzi, s az épen ebből folyó megértés, a melylyel Engel eléggé ma sem becsült munkásságának eredményeit méltatja, tudománytörténeti szempontból teszi értékesé az Engelről adott képet. A szeretet pedig, a melyet ez elődje iránt láthatólag érez, képessé teszi, hogy elsimítson Engel arczképén néhány vonást, a melyek nem hatnának épen kellemesen. Nem érthető részrehaajlásról van itt szó, de megértetésről. Mikor a leveleket olvassuk, néha bizony némi idegenkedéssel állunk meg Engel valamely ténye, eljárás módja előtt. Thallóczy azonban,